

УДК [159.9+364-786]:[159.98:636.7](045)
DOI

КАНІСТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Коляда Наталія, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-7743-7831

E-mail: koliada_n@ukr.net

Кравченко Оксана, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Левченко Наталія, докторка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-5479-1907

E-mail: n.levchenkod@gmail.com

Коляда Наталія, здобувачка ОС «магістр» (231 Соціальна робота), Уманський державний педагогічний університет.

ORCID: 0009-0001-6263-8814

E-mail: nata_koliada25@ukr.net

Теоретичне узагальнення результатів українських та зарубіжних досліджень сприяло рефлексії наукових напрацювань з метою з'ясування сутності та змісту каністерапії як методу соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій, а також виокремлення ефективних шляхів застосування каністерапії як методу соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їхньої сімей. Зокрема, з-поміж подальших напрямів досліджень – обґрунтування міждисциплінарного підходу, підхід міжсекторальної співпраці на рівні громади, підхід комплексної єдності медичної, психологічної і соціальної складових у реабілітаційних заходах.

***Ключові слова:** каністерапія, соціально-психологічна реабілітація, метод соціально-психологічної реабілітації, учасники бойових дій та члени їхньої сімей, соціальна робота, дослідження про каністерапію.*

CANISTERAPY AS A METHOD OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF PARTICIPANTS IN COMBAT ACTIONS

Koliada Nataliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-7743-7831

E-mail: koliada_n@ukr.net

Kravchenko Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Levchenko Nataliia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-5479-1907

E-mail: n.levchenkod@gmail.com

Koliada Natalia, Master's degree (231 Social work), Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0009-0001-6263-8814

E-mail: nata_koliada25@ukr.net

The article provides a theoretical generalization of the results of Ukrainian and foreign studies on canithery as a method of socio-psychological rehabilitation of combatants and their family members.

Today, the issue of implementing national and local programs for psychological recovery, supporting psychological resilience, preventing difficult life circumstances for military personnel, veterans and their family members, etc. is relevant. Therefore, it is important that they are maximally integrated into social life, receive timely and comprehensive rehabilitation.

In modern theory and practice, innovative approaches and methods for solving the specified problem are being searched for. It is canithery that is little-studied in Ukraine and at the same time effective, given the foreign experience of its implementation, as a method of socio-psychological rehabilitation of combatants and their family members.

The purpose of the research is an attempt to conceptualize this new social phenomenon not only as a socially significant way of human-animal interaction, but also as a new method of practical social work, one of the effective means of social rehabilitation, which contributes to the restoration of broken or lost social ties and social functions.

Theoretical generalization of the results of Ukrainian and foreign research contributed to the reflection of scientific developments in order to clarify the essence and content of canithery as a method of socio-psychological rehabilitation of combatants, as well as to identify effective ways of using canithery as a method of socio-psychological rehabilitation of combatants and their family members. In particular, among the further directions of research are the justification of an interdisciplinary approach, the approach of inter-sectoral cooperation at the community level, the approach of a comprehensive unity of medical, psychological and social components in rehabilitation measures.

Keywords: *canithery, socio-psychological rehabilitation, method of socio-psychological rehabilitation, combatants and their family members, social work, research on canithery.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сьогодні актуальним є питання реалізації загальнодержавних і локальних програм з психологічного відновлення, підтримки психологічної стійкості, попередження складних життєвих обставин для військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей тощо. Тому важливо, щоб вони були максимально інтегровані в соціальне життя, отримували вчасну і комплексну реабілітацію.

В сучасній теорії і практиці здійснюється пошук інноваційних підходів і методів вирішення означеної проблеми. Саме каністерапія є малодослідженим в Україні і водночас

ефективним, з огляду на зарубіжний досвід її впровадження, методом соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх родин.

Каністерапія бере свій початок майже 40 тисяч років як співіснування та взаємодопомоги між людиною та собакою. Як окремий напрям терапії – із середини ХХ ст., що «було пов'язано із великою кількістю наукових досліджень, що довели терапевтичний вплив тварин, зокрема собак, на стан людини» [5, с. 38].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Каністерапія в цілому та як метод соціально-психологічної реабілітації є предметом низки досліджень в різних наукових галузях, що підкреслює міждисциплінарність досліджуваного феномену. В різних аспектах як соціально-психологічний феномен каністерапію досліджують О. Кравченко, О. Погорілець, С. Садрицька, О. Сафін, І. Чамлай, та ін. [2; 4; 5; 7].

Метою досліджень є спроба концептуалізації цього нового соціального феномену не лише як соціально значущого способу взаємодії людини з твариною, але й як новітнього методу практичної соціальної роботи, одного із дієвих засобів соціальної реабілітації, що сприяє відновленню порушених або втрачених соціальних зв'язків та соціальних функцій [5, с. 38].

Теоретико-практичні аспекти каністерапії та її важливість у процесі соціально-психологічної реабілітації розкрито у працях зарубіжних дослідників: Beetz A, Schöfmann I, Girgensohn R, Braas R, Ernst C. (позитивний вплив короткострокового втручання за допомогою собаки для військових із посттравматичним стресовим розладом) [9], Gabriella & Ferrari, Giuseppe & Cortese, C.G. & Gianino, Mariola & Acquadro Maran, Daniela (втручання за допомогою тварин та посттравматичний стресовий розлад військовослужбовців та ветеранів) [11], Hall P.L., Malpus Z. (домашні тварини як терапія: вплив на соціальну взаємодію у психіатричних лікарнях тривалого перебування) [12], та ін.

Однак, проведений історіографічний та тематико-проблемний аналіз дослідження засвідчив, що у сучасному науковому дискурсі відсутнє комплексне міждисциплінарне дослідження каністерапії як інноваційного методу соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх родин, що актуалізує потребу щодо продовження, доповнення та вдосконалення означених напрацювань.

Мета статті – теоретичне узагальнення результатів українських та зарубіжних досліджень про каністерапію як метод соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їхньої сімей.

Виклад основного матеріалу. Теоретична розробка і практичне впровадження каністерапії передбачає, насамперед, вивчення особливостей залучення спеціально навчених собак та фахівців-каністерапевтів, з'ясування сутності та змісту каністерапії як методу соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій.

За результатами проведеного узагальнення результатів зарубіжних та українських досліджень про каністерапію виокремлено ті, які найбільш влучно характеризують каністерапію як метод соціально-психологічної реабілітації в цілому та зокрема, у площині соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій та членами їхньої сімей.

У статті «Використання каністерапії у реабілітаційному лікуванні дітей» [8] висвітлено основні питання пошуку нових напрямів поліпшення якості процесу професійно-прикладної фізичної підготовки на основі новітніх технологій. На думку авторів, поряд із загальними засобами та методами важлива роль належить ігровому методу та методу змагань та грі яка розглядається як «цілеспрямована самостійна діяльність, спрямована на засвоєння конкретних знань, умінь і навичок фізичного виховання, в якій здобувачі вищої освіти не тільки розуміють те, що їм пропонують в якості об'єкта засвоєння, а й на ділі переконуються в тому, що їх успіхи в саморозвитку, їх доля як

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

громадянина, як спеціаліста, як ділової людини залежить від їх власних зусиль і рішень» (М. Ячнюк, О. Зендик, Л. Гуліна, Є. Ячнюк) [8, с. 201].

Заслугує на увагу в контексті предметного поля нашого дослідження праця І. Чамлай «Каністерапія як інноваційний метод соціально-психологічної реабілітації» [7]. Авторкою здійснено аналіз поняття каністерапії, її ключових аспектів та особливостей застосування; її переваги та недоліки, а також труднощі, з якими можуть зіштовхнутись фахівці соціально-психологічної реабілітації під час її застосування; описано рівні взаємодії між людиною та спеціально навченою собакою в процесі каністерапії та конкретні методи її проведення.

На думку дослідниці, однією з переваг каністерапії є те, що собаки-терапевти відрізняються один від одного за виглядом та поведінкою: «Це робить її цікавою та різноманітною, а також універсальним методом, який підходить як дітям, так і дорослим із різного роду запитами. Такі заняття можуть відбуватись на свіжому повітрі, що за сприятливих погодних умов є корисним для здоров'я учасників реабілітаційного процесу та безумовно підвищує настрій. Проте, специфічність даного методу зумовлює й певні обмеження. Каністерапія не підійде пацієнтам із алергією на шерсть або тим, хто страждає на кінофобію. Лише в деяких випадках, якщо пацієнту дуже рекомендована каністерапія і страх собак не є панічним, можна спочатку провести певний перелік заходів, які спрямовані на те, щоб людина врешті впоралась з ним і не боялась присутності собак та взаємодії з ними. За умови, що це дало очікуваний результат, можна переходити безпосередньо до каністерапії» [7, с. 133].

О. Кравченко у статті «Каністерапія як інноваційний напрям соціально-психологічної реабілітації» [2] узагальнила зарубіжний і український досвід впровадження методу каністерапії з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами. Запропоновано визначення реабілітації дітей з особливими освітніми потребами за допомогою каністерапії – «процесу і системи психологічних, педагогічних заходів, спрямованих на відновлення та розвиток альтернативних фізичних або психічних функцій, усунення, а також повну компенсацію обмежень життєдіяльності, викликаних порушенням здоров'я опосередковано з допомогою взаємодії з собакою, розширюючи тим самим комунікативне поле взаємодії з оточуючим світом» [2, с. 28].

Авторкою виокремлено принципи організації каністерапії як засобу соціально-психологічної реабілітації в умовах закладу освіти та у роботі з сім'єю дитини (партнерство, різнобічність зусиль, єдність психосоціальних і біологічних методів впливу) та низку функцій, які забезпечує співпраця дитини з собакою (мотивуюча, комунікативна, розслаблююча, навчаюча, пізнавальна, когнітивно-допоміжна, психотерапевтична, ресурсна) [2, с. 28].

У статті С. Садрицької «Проблеми каністерапії як новітнього методу практичної соціальної роботи» [5] виокремлено головні складові та форми каністерапії (зустріч-спілкування із собакою; навчання з собакою; системна терапія). За результатами аналізу перспективного напрямку соціально-психологічної реабілітації, який отримав ґрунтовну підтримку у експертів, авторкою також визначено низку проблеми у розвитку в Україні каністерапії як методу, а саме: відсутність системи підготовки фахівців-каністерапевтів, (для того, щоб отримати диплом або сертифікат, і фахівці, і собаки мають їхати за кордон); відсутність організаційних механізмів, що дозволяли б поєднувати зусилля психологів, кінологів, соціальних робітників з потребами клієнтів: «Без підтримки держави, впевнений автор, метод буде розвиватися лише завдяки волонтерам та на комерційній основі, що значно обмежує його використання у сфері соціальної реабілітації та робить неможливим забезпечення якості надання таких послуг» [5, с. 38].

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

Дослідницький інтерес складають приклади використання цього методу у гериатричних установах, клініках, госпіталях, реабілітаційних центрах. Розглядаючи наукові дослідження методу каністерапії у роботі з людьми, які мають різного роду захворювання та розладах, авторка робить висновок щодо можливостей використання каністерапії у практичній соціальній роботі з різними групами клієнтів (люди похилого віку, особи з інвалідністю, «складні підлітки», особи з різними формами залежності, діти з інвалідністю та ДЦП, синдромом Дауна, аутизмом, люди, які мають проблеми із зором, та ін.) [5, с. 38].

У статті «Каністерапія: потреби впровадження та проблеми розвитку на теренах України» розширено розуміння та висвітлити компетенції впливу як напрямку діяльності, так і терміну «каністерапія»; проведено моніторинг потреб її впровадження та проблеми розвитку в Україні; вивчено особливості нормативно-правової сторони організації людино-тваринної взаємодії і роз'яснено головні концепції та формати роботи собак-терапевтів. Авторами розкрито каністерапію як один із методів позитивного психосоціального і фізіореабілітаційного впливу на людей, які цього потребують; один із видів допоміжної терапії комплексного лікування, яка включає в себе використання собак для поліпшення соціальних, емоційних або когнітивних функцій пацієнта [3, с. 229–230].

Встановлено вимоги щодо фаховості людино-тваринної взаємодії – «для досягнення найбільш ефективного конструктивного та терапевтичного ефекту необхідно, володіти знаннями щодо особливостей формування та функціонування не лише людської психіки, психології та зоопсихології, а й наявності дипломованих спеціалістів (кінолог, терапевт, психолог, реабілітолог, педагог-логопед, дефектолог)» [3].

Важливим джерелом для спеціалістів із надання каністерапевтичних послуг є видання «Біла книга» [10] – офіційний документ та звернення Міжнародної Асоціації Організацій Людино-Тваринної взаємодії – МАОЛТВ (International Association of Human-Animal Interaction Organizations – IANAIO). Мета видання – формування шанобливого та відповідального ставлення до людей і тварин під час роботи та взаємодії між ними. На думку теоретиків і практиків, «концепції каністерапії "Одне здоров'я" та "Один добробут", які прописані у положеннях, мають величезний вплив щодо методів ЛТВ, які об'єднані спільною метою задля збереження та поліпшення здоров'я людини, її добробуту та функціонування» [3, с. 230].

О. Погорілець у статті «Каністерапія, як одна з можливостей використання службових собак після встановлення їх неспроможності нести службу» проаналізувала зарубіжний досвід використання собак для емоційної підтримки вразливих соціальних категорій під час соціальної роботи чи навіть кримінального провадження [4].

Авторка акцентує на багатогранності методу каністерапії, який може застосовуватись у різних випадках: «Це і спілкування з людьми похилого віку, які знаходяться у спеціалізованих будинках, це і взаємодія з людьми, які тривалий час знаходяться в медичних установах, з людьми, які хворіють на онкологію або іншими тяжкими хворобами, жінками або молоддю після насильства. Це спілкування з людьми, які мають постравматичний синдром. Каністерапію використовують у медичній та соціальній реабілітації. Каністерапія може використовуватися як психотерапевтична методика, що сприяє розвитку розумових і емоційних здібностей, поліпшенню рухових функцій і моторики, а також для посилення ефективності розвитку особистості при корекції, реабілітації та соціальної адаптації дітей з нестандартними особливостями розвитку» [4, с. 410].

Сьогодні каністерапевтичний напрямок діяльності розвивається, про що, зокрема, свідчить кількість популяризаційно-інформаційних матеріалів у соціальних мережах, ЗМІ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

про діяльність Центрив каністерапії, особливості каністерапевтичної допомоги в реабілітації ветеранів, навчання спеціалістів-каністерапевтів і т.п. [1; 6].

Практики переконані, що ефективним методом соціально-психологічної реабілітації, який набуває популярності, є каністерапія. Оскільки у сучасному світі, де «стрес, психологічні виклики та емоційні потрясіння стали невіддільною частиною нашого життя, питання ментального здоров'я стає дуже актуальним. Ця потреба набуває ще більшої ваги в умовах загальносвітових турбулентностей і війни, у стані якої ми живемо вже другий рік» [1].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Теоретичне узагальнення результатів українських та зарубіжних досліджень сприяло рефлексії наукових напрацювань з метою з'ясування сутності та змісту каністерапії як методу соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій, а також виокремлення ефективних шляхів застосування каністерапії як методу соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій та членів їхньої сімей. Зокрема, з-поміж подальших напрямів досліджень – обґрунтування міждисциплінарного підходу, підхід міжсекторальної співпраці на рівні громади, підхід комплексної єдності медичної, психологічної і соціальної складових у реабілітаційних заходах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Каністерапія як дієвий метод психологічної реабілітації: для кого підходить та як це працює. URL: <https://delo.ua/opinions/kanisterapiya-yak-dijevii-metod-psixologicnoyi-reabilitaciyi-dlya-kogo-pidxodit-ta-yak-ce-pracyuje-429272/> (дата запити: 11.07.2025).
2. Кравченко О. Каністерапія як інноваційний напрям соціально-психологічної реабілітації. *Інноватика у вихованні*. Випуск 13. Том 1. 2021. С. 28–38.
3. Кремпа Н. Ю., Гутий Б. В., Козенко О. В., Двилюк І. В., Магрело Н. В., Клим Г. В., Вус У. М., Висоцький А. О., Мартишук Т. В., Попадюк С. С. Каністерапія: потреби впровадження та проблеми розвитку на теренах України. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Agricultural sciences*. 2024. Vol 26 No 101. С. 229–235.
4. Погорілець О. Каністерапія, як одна з можливостей використання службових собак після встановлення їх неспроможності нести службу. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*. Харків, 2020. С. 408–411.
5. Садрицька С. В. Проблеми каністерапії як новітнього методу практичної соціальної роботи. «Соціоспростір: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи». 2021. № 11. С. 38–45.
6. Центри каністерапії. Безкоштовна психоемоційна підтримка за участі собак для постраждалих від війни в Україні. URL: <https://canistertherapy.com.ua> (дата запити: 15.07.2025).
7. Чамлай І.В. Каністерапія як інноваційний метод соціально-психологічної реабілітації. *Психологічний журнал*. 2024. №13. С. 131–139.
8. Ячнюк М.Ю., Зендик О.В., Гуліна Л.В., Ячнюк Є.М. Використання каністерапії у реабілітаційному лікуванні дітей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. Вип. 12 (172). С. 198–201.
9. Beetz A, Schöfmann I, Girgensohn R, Braas R, Ernst C. Positive Effects of a Short-Term Dog-Assisted Intervention for Soldiers With Post-traumatic Stress Disorder-A Pilot Study. *Front Vet Sci*. 2019 Jun 7; 6. P. 170.
10. Bila knyha mizhnarodnoi asotsiatsii orhanizatsii liudynotvayrnoi vzaiemodii (MAOLTU – IANAIO) 2014, onovleno 2018. URL:

<https://iahaio.org/wp/wpcontent/uploads/2019/04/white-paper-ukranian-2019-updated.pdf> (дата запиту: 11.07.2025).

11.Chirico, Francesco & Capitanelli, Ilaria & Nowrouzi-Kia, Behdin & Howe, Aaron & Batra, Kavita & Sharma, Manoj & Szarpak, Łukasz & Pruc, Michał & Nucera, Gabriella & Ferrari, Giuseppe & Cortese, C.G. & Gianino, Mariola & Acquadro Maran, Daniela. Animal-assisted interventions and post-traumatic stress disorder of military workers and veterans: A systematic review. *Journal of Health and Social Sciences*. 2022. №7. P. 152–180.

12.Hall P.L., Malpus Z. Pets as therapy: effects on social interaction in longstay psychiat. *Br. J. Nurs*. 2000. № 9(21). P. 2220–2225.

REFERENCES

1. Kanisterapiia yak diievyi metod psykholohichnoi reabilitatsii: dlia koho pidkhodyt ta yak tse pratsiuie. URL: <https://delo.ua/opinions/kanisterapiya-yak-dijevii-metod-psixologichnoi-reabilitaciyi-dlya-kogo-pidxodit-ta-yak-ce-pracyuje-429272/> (data zapytu: 11.07.2025).

2. Kravchenko O. Kanisterapiia yak innovatsiinyi napriam sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii. *Innovatyka u vykhovanni*. Vypusk 13.Tom 1. 2021. S. 28–38.

3. Krempa N. Yu., Hutyi B. V., Kozenko O. V., Dvyluk I. V., Mahrelo N. V., Klym H. V., Vus U. M., Vysotskyi A. O., Martyshuk T. V., Popadiuk S. S. Kanisterapiia: potreby vprovadzhennia ta problemy rozvytku na terenakh Ukrainy. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Agricultural sciences*. 2024. Vol 26 No 101. S. 229–235.

4. Pohorilets O. Kanisterapiia, yak odna z mozhlyvosteŭ vykorystannia sluzhbovykh sobak pislia vstanovlennia ikh nespromozhnosti nesty sluzhbu. *Shliakh uspihku i perspektyvy rozvytku (do 26 richnytsi zasnuvannia Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav)*. Kharkiv, 2020. S. 408–411.

5. Sadrytska S. V. Problemy kanisterapii yak novitnoho metodu praktychnoi sotsialnoi roboty. «Socioprostir: mizhdystsyplinarnyi elektronnyi zbirnyk naukov ykh prats z sotsiolohii ta sotsialnoi roboty». 2021. № 11. S. 38–45.

6. Tsenry kanisterapii. Bezkoshtovna psykhoemotsiina pidtrymka za uchasti sobak dlia postrazhdalykh vid viiny v Ukraini. . URL: <https://canistertherapy.com.ua> (data zapytu: 15.07.2025).

7. Chamlai I.V. Kanisterapiia yak innovatsiinyi metod sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii. *Psykhologichnyi zhurnal*. 2024. №13. S. 131–139.

8. Iachniuk M.Iu., Zendyk O.V., Hulina L.V., Yachniuk Ye.M. vykorystannia kanisterapii u reabilitatsiinomu likuvanni ditei. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. 2023. Vyp. 12 (172). S. 198–201.

9. Beetz A, Schöfmann I, Girsensohn R, Braas R, Ernst C. Positive Effects of a Short-Term Dog-Assisted Intervention for Soldiers With Post-traumatic Stress Disorder-A Pilot Study. *Front Vet Sci*. 2019 Jun 7; 6. R. 170.

10.Bila knyha mizhnarodnoi asotsiatsii orhanizatsii liudynotvarynnoi vzaiemodii (MAOLTV – IAHAIO) 2014, onovleno 2018. URL: <https://iahaio.org/wp/wpcontent/uploads/2019/04/white-paper-ukranian-2019-updated.pdf> (data zapytu: 11.07.2025).

11.Chirico, Francesco & Capitanelli, Ilaria & Nowrouzi-Kia, Behdin & Howe, Aaron & Batra, Kavita & Sharma, Manoj & Szarpak, Łukasz & Pruc, Michał & Nucera, Gabriella & Ferrari, Giuseppe & Cortese, C.G. & Gianino, Mariola & Acquadro Maran, Daniela. Animal-assisted interventions and post-traumatic stress disorder of military workers and veterans: A systematic review. *Journal of Health and Social Sciences*. 2022. №7. R. 152–180.

12.Hall P.L., Malpus Z. Pets as therapy: effects on social interaction in longstay psychiat. *Br. J. Nurs*. 2000. № 9(21). P. 2220–2225.